

ੴ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

120

ਸਿਮਰਨ

ਭਾਗ-੧੧

‘ਖੜੀ’

ਸਿਮਰਨ

ਭਾਗ-11

‘ਸਿਮਰਨ’ ਦੀ ਕਿਆ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਪੱਖ ਹਨ —

1. ਬਾਹਰਮੁਖੀ - ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਕਿਆ।

2. ਅੰਤਮੁਖੀ - ਆਤਮਿਕ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬਾ ਅਥਵਾ ‘ਅਨੁਭਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’।

ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਦੀ ਕਿਆ ਦੀ ਬਾਬਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਬਾਬਤ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ —

ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਹੇਠਲੇ ਨਿਰਮਲ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬੋਰਿੰਗ (boring) ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਹਿ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀਤੇ ‘ਬੋਰ’ ਵਿੱਚ ਨਲਕੇ ਦੀ ਪਾਈਪ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਅਤੇ ਚਲਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬੋਕੀ ਪਾ ਕੇ ਨਲਕਾ ਗੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਬੋਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਰੂ-2 ਵਿੱਚ ਨਲਕਾ ਗੋੜਨ ਤੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਲਕੇ ਦੀ ਪਾਈਪ ਵਿੱਚ ‘ਹਵਾ’ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਨਲਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਹਵਾ’ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਹੇਠਲਾ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਿਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਲਕੇ ਵਿਚਲੀ ‘ਹਵਾ’ ਨੂੰ ਕੱਢਕੇ ਪਾਣੀ ਚਲਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ ਨਲਕਾ ਗੋੜਦੇ ਹਾਂ, ‘ਹਵਾ’ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸੀਂ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਦੁਆਰਾ ਅੰਤਮੁਖੀ ਬੋਰਿੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਇਹ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਘਾਲਣਾ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ‘ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ’ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਨਲਕੇ ਵਿਚਲੀ ‘ਹਵਾ’ ਵਾਂਗ ‘ਹਉਮੈ’ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ —

मैं सिमरन करदा हਾਂ
 ਮੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਚਲਦਾ ਹੈ
 ਮੇਰੀ ਆਵੱਸਥਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ
 ਮੈਂ ਭਲਾ-ਭਲੇਰਾ ਜਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ
 ਮੇਰੀ ਉਪਮਾ ਹੋਵੇਗੀ
 ਲੋਕ ਪੈਰੀ ਪੈਣਗੇ
 ਮੈਂ ਮਕਤੀ ਪਾ ਲਵਾਂਗਾ

આદિ ।

ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ‘ਭਾਵਨਾਵਾਂ’, ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ, ਸਾਡਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੁੱਡਦੀਆਂ।

ਹਉਮੈ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਬਾਵਨੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਤੇ ਮਤਜ਼ਾਦ ਹਨ।

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥ ਪੰਨਾ-੫੬੦

କିଉଂକି -

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਭਰਾਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਹਕਮ ਨ ਬਣਿਆ ਜਾਇ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੀਉ ਬੰਧ ਹੈ ਨਾਮ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ॥ (ਪੰਨਾ-੫੬੦)

‘ਸਿਮਰਨ’ ਅਥਵਾ ‘ਇਲਾਹੀ ਯਾਦ’ ਅਤਿ ਸੁਖਮ ਦੈਵੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ — ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ‘ਦਾਤ’ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਹਉ—ਧਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੁਖਲ ਅਥਵਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ‘ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਂ ਨਦਰ ਕਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਦਾਤ ਪਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਦਾਤੈ ਦਾਤਿ ਰਖੀ ਹਥਿ ਅਪਣੈ ਜਿਸ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਈ॥ (ਪੰਨਾ-੬੦੪)

ਜੋਰ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰ॥ (ਪੰਨਾ-੨)

ਆਪਣਾ ਲਾਇਆ ਪਿਰਮੁ ਨ ਲਗਈ ਜੇ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਏਹੁ ਪਿਰਮੁ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਕਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੭੮)

ਦੇਵਣ ਵਾਲੇ ਕੈ ਹਬਿ ਦਾਤਿ ਹੈ ਗਰੁ ਦੁਆਰੈ ਪਾਇ॥

(ਪੰਨਾ-੩੩)

ਇਸ ਇਲਾਹੀ 'ਦਾਤ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ 'ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਹਵਾ' ਦਾ ਭਰਮ ਭੁਲਾਵਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਮਨ ਉਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਮੈਲ ਲੱਖ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ 'ਦਾਤ' ਲਈ ਭੁੱਖੇ ਜਾਂ ਕਾਂਖੀ ਲੱਗ ਜਾਵੇ !

ਜਿਨ ਕਉ ਲਗੀ ਪਿਆਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੇਇ ਖਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ-੬੬੨)

ਜੈਸੀ ਪਿਆਸ ਹੋਇ ਮਨ ਅੰਤਰਿ ਤੈਸੋ ਜਲੁ ਦੇਵਹਿ ਪਰਕਾਰ॥ (ਪੰਨਾ-੫੦੪)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮਨ ਉਤੇਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਲਥਦੀ ਅਥਵਾ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਦਾ ਭਰਮ-
ਭੁਲੇਖਾ ਢੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਇਲਾਹੀ-ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਵਾਡੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ

ਜਬ ਹਮ ਹੋਤੇ ਤਬ ਤੂ ਨਾਹੀ ਅਬ ਤੂਹੀ ਮੈਂ ਨਾਹੀ॥ (ਪੰਨਾ-੬੫੭)

ਜਬ ਇਹ ਜਾਨੈ ਮੈਂ ਕਿਛੁ ਕਰਤਾ॥

ਤਬ ਲਗੁ ਗਰਭ ਜੋਨਿ ਮਹਿ ਫਿਰਤਾ॥ (ਪੰਨਾ-੨੧੯)

ਕਬੀਰ ਤੂੰ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਹੂਆ ਮੁਝ ਮਹਿ ਰਹਾ ਨ ਹੂੰ॥

ਜਬ ਆਪਾ ਪਰ ਕਾ ਮਿਟਿ ਗਇਆ ਜਤ ਦੇਖਉ ਤਤ ਤੂ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੭੫)

ਇਹ 'ਹਉਮੈ' ਤੂਪੀ ਮੈਲ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ-
ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰ-ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਲਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ —

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਲੁ ਲਾਥੀ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਭਇਓ ਸਾਥੀ॥ (ਪੰਨਾ-੬੨੫)

ਨਲਕੇ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੈਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ
ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।

ਇਥੇ 'ਖਲਾਅ' (vacuum) ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਢੁੱਕਵੀਂ ਮਿਸਾਲ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ
ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਨਲਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਦ ਪਾਣੀ ਘੱਟ ਆਵੇ ਜਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮਿਸਤਰੀ
ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ 'ਹਵਾ' ਲੀਕ (leak) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਨਲਕੇ ਨੂੰ ਪੁਟਕੇ
ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਲਕੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗ ਨਾਲ ਗਲਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਛੇਕ
ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਛੇਕ ਬਾਣੀ 'ਹਵਾ' ਲੀਕ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਧਸ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਜ਼ਾ ਨਾਲ ਨਲਕੇ ਵਿਚਲਾ 'ਖਲਾਅ' ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ
ਇਹ 'ਖਲਾਅ' ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਲ-ਸ਼ਕਤੀ
ਜਾਂ ਵੇਗ (expulsion power) ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਵਿੱਚ ਖਲਾਅ ਉੱਕਾ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਉ — (spontaneous flow)
ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਐਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਿਮਰਨ' ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਦ ਸਾਡੇ ਮਨ ਅੰਦਰ 'ਹਉਂ-ਭਾਵ'
ਤੂਪੀ ਬਾਹਰਲੀ 'ਹਵਾ' ਦੀ ਅੰਸ਼ ਪਵੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ 'ਅੰਤ੍ਰ-ਆਤਮੇ' ਸਤਿਗੁਰ

ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ 'ਸਿਮਰਨ' ਭਾਵਨਾਹੀਣ, ਰੁਖਾ-ਸੁਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਾਸਥਾ 'ਖੜ੍ਹਦੀਆਂ-ਕਲਾਂ' ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ —

ਜਿਚਰੁ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਹਰੀ ਵਿਚਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਬਹੁਤੁ ਅਹੰਕਾਰੁ॥

ਸਬਦੈ ਸਾਦੁ ਨ ਆਵਈ ਨਾਮਿ ਨ ਲਗੈ ਪਿਆਰੁ॥

ਸੇਵਾ ਬਾਇ ਨ ਪਵਈ ਤਿਸ ਕੀ ਖਪਿ ਖਪਿ ਹੋਇ ਖੁਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੪੭)

ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ —

1. ਹਉਮੈ ਦਾ 'ਅਭਾਵ' ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ

ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ॥

(ਪੰਨਾ-੫੬੦)

2. ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਅਥਵਾ ਆਸਾ-ਮਨਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਰੈ ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ॥ (ਪੰਨਾ-੬੩੩)

3. 'ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ' ਨਾਲ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਪਿਆਰਿ॥ (ਪੰਨਾ-੬੪੧)

'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ 'ਭੁੱਲ' ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਯਾਦ ਜਾਂ 'ਸਿਮਰਨ' ਦੁਆਰਾ ਹਉਮੈ-ਵੇੜੀ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ 'ਉਲਟੀ ਖੇਲ ਪ੍ਰਿਮ' ਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ' ਅਥਵਾ 'ਭਾਉ-ਭਗਤ' ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਨਦਰ-ਕਰਮ ਹੈ, ਗੁਰਪੁਸਾਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ —

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਬਿਨਾ ਭਾਉ ਨਹੀਂ ਉਪਜੈ

ਭਾਵ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਤੇਰੀ॥

(ਪੰਨਾ-੬੬੪)

ਇਹ ਪ੍ਰੀਤਿ-ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ 'ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ' ਦਾ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਰੂਪ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਪੁੱਧੁੰ ਸੂਰਜ ਦੀ, ਜਾਂ 'ਖੁਸ਼ਬੂ' ਫੁੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ 'ਅਤਿ-ਪ੍ਰੀਤਮ', 'ਪ੍ਰਿਆ', 'ਪ੍ਰੇਮ-ਪੁਰਖ' ਆਦਿ ਲਡਜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ —

ਅਤਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮਨ ਮੋਹਨਾ ਘਟ ਸੋਹਨਾ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰਾ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ-੫੪੨)

ਪ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੇ ਮੋਰੇ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੦੬)

ਇਸ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ' ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ 'ਮਾਂ' ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਰਸ (nurse) ਵੀ। 'ਮਾਂ' ਪਿਆਰ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਉਤੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਵਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਰਸ' ਭਾਵਨਾ-ਹੀਣ 'ਡਿਊਟੀ' ਪੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ 'ਘਾਲਣਾ' ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਫਰਕ ਹੈ — ਜਿਸਦਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਛੁੱਘਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ 'ਮਾਂ' ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਘਾਟ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਪਿਆਰ-ਭਾਵਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅਖੌਤੀ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਲਾ 'ਸਿਮਰਨ' ਜਾਂ 'ਸਮਾਧੀ' ਵੀ ਮਨ-ਹੱਠ ਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਹਉ-ਭਾਵ' ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸੇਧ —

ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀਆਂ
ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਕਰਨੀ
ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
ਜਾਦੂ-ਟੂਟੇ
ਨਾਟਕ-ਚੇਟਕ
ਕਰਮਾਤਾਂ
ਵਾਕ-ਸਿਧੀ
ਭਵਿਖ-ਬਾਣੀ
ਵਰ-ਸਰਾਪ
ਅੰਤਰ੍ਯਾਮਤਾ
ਤਾਂਤਰਿਕ-ਜਾਦੂ
ਮਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਤਮਾਸੇ

— ਆਦਿ, ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਨੂੰ 'ਛੂਕ' ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਰਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਰ-ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਰਜ਼ਮੰਦ ਜਨਤਾ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚੇਤ ਹੀ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਪਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ 'ਨਸ਼ਾ' ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੱਚਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਇਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਮਨ-ਪ੍ਰਚਾਵਾ' ਤੇ 'ਪਰਮਾਰਥ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ —

ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਸਭੁ ਮੌਹੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ॥

(ਪੰਨਾ-੫੯੩)

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪੈਨਣੁ ਖਾਣੁ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ ਧਿਗੁ ਸਿਧੀ ਧਿਗੁ ਕਰਮਾਤਿ॥ (ਪੰ.-੬੫੦)

ਇਸ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਸੂਖਮ 'ਨਸ਼ੇ' ਵਿੱਚ ਜਗਿਆਸੂ ਇਤਨਾ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਚੇਰੀ ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ 'ਖੜ੍ਹਦੀਆਂ-ਕਲਾ' ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਮਨਮੋਹਣੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਰਚਾਕੇ ਚੇਲਿਆਂ-ਚਾਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਸਿਖ ਸਾਖਾ ਬਹੁਤੇ ਕੀਏ ਕੇਸੇ ਕੀਓ ਨ ਮੀਤੁ॥

ਚਾਲੇ ਥੇ ਹਰਿ ਮਿਲਨ ਕਉ ਬੀਚੇ ਅਟਕਿਓ ਚੀਤੁ॥ (ਪੰਨਾ-੧੩੬੯)

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਭੰਗਰ ਨਾਥ, ਨੂਰ-ਸ਼ਾਹ, ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਆਦਿ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਫੋਕੇ ਮਨ-ਹੱਠ ਜੋਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ, ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਲਾਇਆ।

ਅੱਜ ਕਲੁ ਮਨ-ਹੱਠ, ਫੋਕੇ ਤੇ ਮਕੈਨੀਕਲ 'ਸਿਮਰਨ' ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਤੇ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਦੇਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (spiritual institutions) ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਐਸੇ 'ਫੋਕੇ' ਸਿਮਰਨ (mechanical meditation) ਦੇ ਸਮੇਂ-ਬੱਧ ਕੋਰਸ (time-bound course) ਵਿਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੇ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵਨਾਹੀਣ, ਦਿਮਾਗੀ ਤੇ ਫੋਕਾ 'ਸਿਮਰਨ' ਜਾਂ 'ਮੰਤਰ ਦਾ ਰਟਨ' ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ 'ਮਾਨਸਿਕ ਸੁੰਨ' ਜਾਂ 'ਸੂਨ ਅਵੱਸਥਾ' (thought-less state of mind) ਤੱਕ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ-ਅਨੁਭਵ ਦੀਆਂ ਉਚਿਆਈਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਰਸ-ਹੀਣ ਅਤੇ ਅਫੁਰ ਸੁੰਨ ਅਵੱਸਥਾ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ-ਸਮਾਪੀ ਦੰਗਾਨ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, 'ਜਾਗਰਤ-ਅਵੱਸਥਾ' ਵਿੱਚ ਇਸ 'ਸੁੰਨ' ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਜਾਂ ਲਾਭ ਨਹੀਂ।

ਐਸੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਸੁਰਤਿ 'ਕੁਕੜ-ਉਡਾਰੀ' ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਪਰਮਾਰਥਕ ਪੁਲਾੜ (space) ਜਾਂ 'ਖਲਾਅ' ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ 'ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ' ਦੇ ਪਿਮ-ਰਸ ਦਾ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਚੱਖ ਸਕਦੇ। ਇਹ 'ਸੁੰਨ-ਸਮਾਪ' ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ 'ਆਤਮਿਕ-ਪੰਧ' ਵਿੱਚ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸਬਲ ਰੁਕਾਵਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਦਾਹਰਣ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ —

ਸਾਇਸਦਾਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੰਦਰਮਾ ਵੱਲ ਸਪੂਤਨਿਕ (Sputnik) ਭੇਜਦੇ ਹਨ,

ਜਿਸਦੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਰਾਕਟ (rocket) ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ (gravity) ਤੋਂ ਉਪਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸਪੂਤਨਿਕ ਖਲਾਅ (space) ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੱਕਰ ਲਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ 'ਰਾਕਟ' ਉਸਨੂੰ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਖਿੱਚ (gravity) ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ। ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ 'ਰਾਕਟ' ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਵਵੱਸਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਜਦ ਜੀਵ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ 'ਖੇਲ-ਅਖਾੜੇ' ਤੋਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ 'ਸਿਮਰਨ' ਦੁਆਰਾ ਬਿਰਤੀ ਇਕਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧ' ਦੇ ਸੁੰਵੇਂ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਮੰਡਲ ਤਾਈ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਇਸ 'ਸੁੰਨ' ਜਾਂ 'ਸੂਨ' ਹਾਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਜਗਿਆਸੂ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਮਾਨਸਿਕ 'ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧ' ਵਿੱਚ 'ਅਸਥਿਤ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ —

ਸ਼ਾਂਤੀ
ਠੰਢ
ਸੁਖ
ਇਕਾਂਤ

—ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ, ਜਾਂ ਇਸੇ ਰੁਖੀ-ਸੁਕੀ 'ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧ' ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮਿਕ-ਜੀਵਨ ਦੀ 'ਮੰਜ਼ਿਲ' ਸਮਝਕੇ, ਜਗਿਆਸੂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਅਵਵੱਸਥਾ —

ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਰਤੀ
ਸਹਿਜ-ਸਮਾਧ
ਸਹਿਜ-ਅਨੰਦ
ਨਾਮ
ਸ਼ਬਦ

—ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸੂਖਮ ਪਰਮਾਰਥਕ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਦੀ 'ਸੁੰਨ' ਜਾਂ 'ਖਲਾਅ' ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਝੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਉਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ —

ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੇਟੈ ਤਾ ਸਹਸਾ ਤੂਟੈ ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਈਐ॥

ਨਿਝਰੁ ਝਰੈ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਲਾਗੈ ਘਰ ਹੀ ਪਰਚਾ ਪਾਈਐ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੦)

ਖਟ ਕਰਮ ਕਿਰਿਆ ਕਰਿ ਬਹੁ ਬਹੁ ਬਿਸਥਾਰ

ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਜੋਗੀਆ ਕਰਿ ਜਟ ਜਟਾ ਜਟ ਜਾਟ॥

ਕਰਿ ਭੇਖ ਨ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋਗੁ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਸਤਸੰਗਤੀ

ਊਪਦੇਸਿ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਸੰਤ ਜਨਾ ਖੋਲਿ ਖੋਲਿ ਕਪਾਟ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨੯੭)

ਜੋਗੁ ਨ ਭਗਵੀ ਕਪੜੀ ਜੋਗੁ ਨ ਮੈਲੇ ਵੇਸਿ॥

ਨਾਨਕ ਘਰਿ ਬੈਠਿਆ ਜੋਗੁ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਊਪਦੇਸਿ॥ (ਪੰਨਾ-੧੪੨੧)

ਅੱਜ ਕਲੁ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਬੇਅੰਤ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਾਨਸਿਕ
ਗਿਲਾਨੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਰਥ ਵੱਲ ਸਾਡਾ ਯਤਨ
ਓਪਰਾ ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਯਾ ਗਲਤ ਹੈ।

ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਰਾਮ ਰਾਮ ਸਭੁ ਕੋ ਕਰੈ ਕਹਿਐ ਰਾਮੁ ਨ ਹੋਇ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਰਾਮੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਤਾ ਫਲੁ ਪਾਵੈ ਕੋਇ॥

(ਪੰਨਾ-੮੯੧)

ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਕਹਨ ਮਹਿ ਭੇਦੁ ਹੈ ਤਾ ਮਹਿ ਏਕੁ ਬਿਚਾਰੁ॥

ਸੋਈ ਰਾਮੁ ਸਭੈ ਕਹਹਿ ਸੋਈ ਕਉਤਕਹਾਰ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੭੮)

ਇਹ ਭੇਦ ਹੈ —

ਭਾਉ-ਭਗਤ

ਪ੍ਰੇਮ-ਬਾਵਨਾ

ਸ਼ਰਧਾ-ਬਾਵਨੀ

ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦਾ !

ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਭੇਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਵਿਚਾਰਦਾ ਤੇ ਬੁਝਦਾ
ਹੈ —

ਐਸੇ ਜਨ ਵਿਰਲੇ ਸੰਸਾਰੇ॥

ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਹਿ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ-੧੦੩੯)

ਗੁਰਮਤਿ ਚਲਦੇ ਵਿਰਲੇ ਬੰਦੇ॥

(ਵਾ.ਭਾ.ਗੁ. ੨੮/੨੦)

ਜਦ ਅਜਿਹੇ 'ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨ' ਅਥਵਾ 'ਹਰਿਜਨ-ਪਿਆਰੇ' ਆਪਣੀਆਂ
ਉਕਤੀਆਂ-ਜੁਗਤੀਆਂ ਤੇ 'ਕਿਉਂ-ਕਿਆ-ਕੈਸੇ' ਦੇ ਢਕੌਸਲੇ ਛੱਡਕੇ, ਭਾਉ ਭਗਤ
ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਬਾਵਨਾ ਨਾਲ 'ਸਿਮਰਨ' ਦੁਆਰਾ ਸਬਦ-ਸੁਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਵ ਲਾਉਂਦੇ

ਹਨ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਦੇ ਹਨ —

ਭਾਇ ਭਗਤਿ ਭਰਮ ਭਉ ਨਾਸੈ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਹਜੂਰਿ॥ (ਪੰਨਾ-੪੦੬)

ਗੋਬਿੰਦ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਦਾ ਭੁਖਾ। (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. ੧੦/੧)

ਭਾਵਨੀ ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਕਉਡੀ ਅਗ੍ਰਭਾਗਿ ਰਾਖੈ
ਤਾਹਿ ਗੁਰ ਸਰਬ ਨਿਧਾਨ ਦਾਨ ਦੇਤ ਹੈ। (ਕ. ਭਾ. ਗੁ.-੧੧੧)

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਭਾਇ ਭਗਤੀ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰਿ ਬੂਝ ਬੁਝਾਈ॥ (ਪੰਨਾ-੨੪੫)

... ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਓ॥ (ਸੱਵਜੇ ਪਾ.-੧੦)

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਰਮਲ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚੇ (baby) ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ 'ਭੋਲੇ-ਭਾਇ' ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਮਾਂ' ਦਾ ਲਫਜ਼ ਸਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਂ ਉਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਲਪਨ ਦੇ ਭੋਲੇਪਨ (innocence) ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ 'ਮਾਂ' ਹੀ ਉਸ ਦਾ —

ਗੁਰੂ
ਰੱਬ
ਦਾਤੀ
ਰਾਖੀ
ਸਭੋ-ਕੁਛ

— ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਮਾਂ' ਵੀ ਆਪਣੇ 'ਮਾਂ-ਪਿਆਰ' ਦੀ ਮਮਤਾ ਵਿੱਚ 'ਬੇਬੀ' ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਛੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਛਲ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਬੱਚਾ' ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ —

ਲਾਡ-ਲਡਾਉਂਦਾ
ਖੇਲ-ਖਿਲਾਉਂਦਾ
ਇਲਤਾਂ ਕਰਦਾ
ਦਾਤਾਂ ਮੰਗਦਾ
ਹਸਦਾ-ਰੋਂਦਾ
ਲੜਦਾ-ਭਿੜਦਾ
ਰੁਸਦਾ-ਮੰਨਦਾ

— ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹ, ਬੇ-ਫਿਕਰ 'ਬੋਲਾ-ਜੀਵਨ' ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜੀਵ' ਦਾ ਇਹ ਭੋਲੇਪਨ ਦਾ ਨਿਰਛਲ ਜੀਵਨ, ਅਥਵਾ 'ਬਚਪਨ' ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਖਦਾਈ, ਨਿਸਚਿੰਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

ਪਾਇਓ ਬਾਲ ਬੁਧਿ ਸੁਖ ਰੇ॥

(ਪੰਨਾ-੨੧੪)

ਮਾਂ ਦੇ 'ਪਿਆਰ' ਤੇ 'ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ' ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਅਬੋਲ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ, ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ —

ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਪਿਆਉਂਦਾ ਹੈ
ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਪਿਆਰ ਮਾਣਦਾ ਹੈ

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਦਿਮਾਗੀ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਚਮਕੀਲੇ ਕਉਤਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਦੀ 'ਮਾਂ' ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਵਿੱਚ 'ਕਰਮ-ਬਧ' ਹੋ ਕੇ 'ਮਾਂ-ਪਿਆਰ' ਦੀ ਨਿੱਖੀ ਗੋਦ ਦੇ ਸੁਖ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜੀਵ' ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਕੁਹੱਥੜੇ ਥਾਂ ਉਲਟਾ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ 'ਅਟੁੱਟ-ਸਿਮਰਨ' ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ 'ਲਿਵ' ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਦ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨ ਉਤੇ —

'ਮਾਇਆ' ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਪਜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ
'ਦੂਜਾ-ਭਾਉ' ਚਿਬੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
'ਤਿਸ਼ਨਾ' ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
'ਹਗੀ ਵਿਸਰ' ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲੋਂ ਲਿਵ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੈਸੀ ਅਗਨਿ ਉਦਰ ਮਹਿ ਤੈਸੀ ਬਾਹਰਿ ਮਾਇਆ॥

ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਸਭ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਕਰਤੈ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ॥

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜੰਮਿਆ ਪਰਵਾਰਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ॥

ਲਿਵ ਛੁੜਕੀ ਲਗੀ ਤਿਸਨਾ ਮਾਇਆ ਅਮਰੁ ਵਰਤਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ-੯੨੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਚਕਾਚੌਧ ਤੇ ਜਾਦੂਮਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਿਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਸਿਆਣਪਾਂ ਘੋਟਦਾ ਹੋਇਆ ‘ਇਲਾਹੀ-ਮਾਤਾ’ ਅਰਬਾਤ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਨਿੱਘੀ-ਗੋਦ ਦੇ ਸੁਖ-ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਉਂ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ –

ਸੇਖਾ ਚਉਚਕਿਆ ਚਉਵਾਇਆ ਏਹੁ ਮਨੁ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਣਿ॥

ਏਹੜ ਤੇਹੜ ਛਡਿ ਤੂ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੁ ॥ (ਪੰਨਾ-੬੪੬)

ਆਪਣੈ ਭਾਣੈ ਜੋ ਚਲੈ ਭਾਈ ਵਿਛੁੜਿ ਚੋਟਾ ਖਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ-੬੦੧)

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੁਖਦਾਈ ਗੋਦ ਦਾ ਨਿੱਘ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਨਿੱਕੇ-ਬੱਚੇ (baby) ਵਾਂਗ ‘ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ’ ਉਤੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਉਸੈ ਵੇੜੀਆਂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ‘ਫਿਕਰ-ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ’ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ –

ਤਜਹੁ ਸਿਆਨਪ ਸੁਰਿ ਜਨਹੁ ਸਿਮਰਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਇ॥

ਏਕ ਆਸ ਹਰਿ ਮਨਿ ਰਖਹੁ ਨਾਨਕ ਦੂਖੁ ਭਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ-੨੯)

ਅਬਿਨਾਸੀ ਖੇਮ ਚਾਹਹਿ ਜੇ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਸਿਮਰਿ ਨਾਰਾਇਣ॥ (ਪੰਨਾ-੧੧੪)

ਚਾਕਰੀਆ ਚੰਗਿਆਈਆ ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਕਿਤੁ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ਤੂੰ ਬਧਾ ਛੁਟਹਿ ਜਿਤੁ॥ (ਪੰਨਾ-੧੨੯)

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਬੇਬੀ’ ਵਰਗੇ ਭੇਲੇ-ਭਾਇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਿਆਰ-ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ?

ਐਸਾ ਆਤਮਿਕ ਸਹਜ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ

ਦਿਮਾਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ

ਫਿਲਾਸਫੀਆਂ

ਪਾਠ-ਪੂਜਾ

ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ

ਜੋਗ ਸਾਧਨਾਵਾਂ

— ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਦਿਮਾਗੀ ਗਿਆਨ ਸਾਡੀ ‘ਅਲਪ-ਬੁਧੀ’ ਤਾਂਈ ਸੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਰਧਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਭਾਉ-ਭਗਤੀ ਸਾਡੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਅਭੋਲ, ਸਹਜ-ਸੁਭਾਇ ਛੁੱਟਕੇ ਉਪਜਦੀ ਹੈ – ਇਸ ਲਈ ਇਹ

ਦਿੜ ਤੇ ਅੱਟਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਐਸਾ ਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ —

ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ

ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ

ਆਤਮ-ਜੀਵਨ ਵਾਲਿਆਂ

ਹਰਿ-ਜਨਾਂ

— ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਪਜਦਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁਲਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ —

ਮੇਰੇ ਮਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ॥

ਕਰ ਸੰਗਤਿ ਨਿਤ ਸਾਧ ਕੀ ਗੁਰ ਚਰਣੀ ਚਿਤ੍ਰ ਲਾਇ॥

(ਪੰਨਾ-੪੭)

ਅਵਰਿ ਕਾਜ ਤੇਰੈ ਕਿਤੈ ਨ ਕਾਮ॥

ਮਿਲ੍ਹ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਭਜ ਕੇਵਲ ਨਾਮ॥

(ਪੰਨਾ-੧੨)

ਕਰਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਸਿਮਰੁ ਮਾਧੈ ਹੋਹਿ ਪਤਿਤ ਪੁਨੀਤਾ॥

(ਪੰਨਾ-੬੩੧)

ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਹੈ ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ॥

(ਪੰਨਾ-੬੪੩)

ਯାହ ଜଡନ କରି ହେଉ ଛଟାରା ॥

ਉਆਹ ਜਤਨ ਸਾਧ ਸੰਗਾਰਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੫੯)

—ੴ ਚਲਦਾ

© ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਏਸੇ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰੁ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ 132 ਲੇਖ (13 ਕਿਤਾਬਾਂ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਜਪ-ਤਪ ਸਮਾਗਮ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ, ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ ਵਿਖੇ ਮਾਰਚ, ਸਤੰਬਰ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ (20-30) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 15-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ, ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ, ਬੁਢਲਾਡਾ-ਸੁਨਾਮ, ਬਰਾਸਤਾ (ਵਾਈਆ) ਜਖੇਪਲ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਸੱਜਣ ਇਹ ਲੇਖ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੈਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ:-

Website : www.brahmbungadodra.org

E-mail : info@brahmbungadodra.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 073074-55097, 01652-255097, 99149-55098

❖ ਸ਼ਾਖਾ ❖

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ (ਦੋਦੜਾ)

ਦੱਖਣੀ ਬਾਈ ਪਾਸ, ਦੋਰਾਹਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ

ਫੋਨ : 073074-55098, 01628-258697, 099149-55098

❖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ❖

ਸੈਕ੍ਰੈਟਰੀ, ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 73074-55096